

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Fred M. Donner. *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar* (trc. Ekrem Berkay Ersöz). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021, 326 sayfa.

Necmettin Salih EKİZ*

İslâm'ın doğuşu ve yükselişi Batılı araştırmacıların en çok ilgisini çeken konular arasında yer almıştır. Bu konuda başta İngilizce olmak üzere muhtelif Batılı dillerde çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de yakın zamanda Ekrem Berkay Ersöz'ün çevirisiyle Türkçe'ye kazandırılan Fred M. Donner'ın *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar* başlıklı kitabıdır. Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'nde uzun yıllar görev yapan Donner'ın 2012 yılında Harvard University Press tarafından yayımlanan *Muhammed and the Believers: At the Origins of Islam* başlıklı çalışmasının Türkçe çevirisi olan bu kitapta yazar genel okuyucu ve öğrenci kitesini hedef aldığını bizzat ifade etmiş (s. 23) ve bu doğrultuda gayet sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu durumun kitabın çevirisine de yansıtıldığını ve çevirmenin aynı sadeliği ve anlaşılabilirliği Türkçe'de de muhafaza ettiği ifade edilebilir. Hasan Onat (ö. 2020) kitabın editörlüğünü yapmış fakat yayımlandığını görmeye ömrü vefa etmemiştir.

Beş bölümden oluşan kitabın girişinde yazar çalışmasının temel tezini ve gerçekleştirmeyi hedeflediği iki amacını belirtmektedir. Buna göre Donner'ın ilk amacı, İslâm'ın doğuşu hakkındaki hâkim oryantalist teze karşı çıkmak ve onun aksini ispatlamaktır. Bu tez özetle şöyledir: İlk Müslüman hareketi dinî değil, yerlici ve milli (*nativist and nationalist*) bir harekettir. Diğer bir ifadeyle Hz. Muhammed'in tebliği dinî değil, toplumsal ve ekonomik bir reform içermiş, bu sayede insanları etrafında toplayabilmiştir. Onun vefatından sonra gerçekleşen hızlı fetihlerin temel karakteri de aynıdır. Bu tezin savunucuları arasında Ernest Renan, Hubert Grimme, W. Montgomery Watt, L. Caetani, C. H. Becker, B. Lewis ve P. Crone gibi önde gelen birçok oryantalist zikredilebilir. Bu teze karşı çıkmak temel amacı olduğu için yazar kitabın başlığında özellikle “İnananlar” ifadesini tercih etmiştir. Ona göre “İslâm toplumsal, ekonomik ve ‘millî’ değil, dinî bir hareket olarak doğmuştu; özellikle de, erdemli davranış sayesinde kişisel kurtuluşa yönelik yoğun bir ilgiyi içeriyordu. İlk inananlar sadece kurtuluşu kesinleştirmek için gerekli olan dindarlık ve doğru davranış kavramlarıyla ilişkili oldukları ölçüde toplumsal ve siyasal meselelerle ilgilenmişlerdir.” (s. 18). Esasında mezkûr oryantalistlerin bu tutumu sadece İslâm'ın doğuşuyla ilgili çalışmalarında karşımıza çıkmaz; bilakis İslâm üzerine yaptıkları sair çalışmalarında dinî ve inanç boyutu genellikle görmezden

* Arş. Gör., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. necmettinsaliheliz@düzce.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-3123-4371

gelerek Müslümanları daha ziyade siyasi, toplumsal ve ekonomik bir okumaya tabi tutmuşlardır. Yine aynı bakış açısının bir sonucu olarak İslâm'ın kökeniyle de yoğun olarak ilgilenmişlerdir. İslâm'ın kökenini çevre din ve kültürlerde aramışlar, kimisi onun Yahudi ve Hıristiyan kökenli olduğunu ileri sürmüş, kimisi de daha geniş bir bağlam sunarak onu “Geç Antikite”nin (*Late Antiquity*) müşterek bir ürünü olarak göstermeye çalışmıştır.

Yazarın bu tezi, kendisi gibi uzun yıllar Chicago Üniversitesi'nde İslâm tarihi dersleri veren Marshall G. S. Hodgson'un *İslâm'ın Serüveni* başlığıyla dilimize kazandırılan önemli çalışmasındaki teziyle büyük ölçüde benzeşir. Nitekim Hodgson bu eserinde İslâm'ın doğuşu ve yayılışını dünya-tarihsel bir bağlama yerleştirmiş ve ilk Müslümanların temel motivasyonunun ekonomik ya da siyasiden ziyade dinî olduğuna dikkat çekmiştir. Bu açıdan Donner'ın incelenen kitabı, temel tez ve ifadelerdeki benzerliklere bakılarak *İslâm'ın Serüveni*'nin birinci cildinin muhtasarı olarak görülebilir ve Donner'ın Hodgson'dan -her ikisinin de Chicago'da görev yaptığını dikkate alarak- büyük ölçüde etkilendiği söylenebilir.

Yazarın ikinci amacı İslâm'ın doğuşu ve ilk dört halifeyi müteakiben iktidara gelen Emevîlerin önemine dikkat çekmektir. Zira pek çok yazarın aksine ona göre “Emevîler olmasaydı, bugün bildiğimiz haliyle İslâm'ın var olması bile mümkün olmayabilirdi” (s. 19). Başka bir deyişle, yazarın tüm çıplaklığıyla anlattığı kanlı fitne dönemine rağmen Emevîler, Müslüman hareketinin en önemli hedeflerini gerçekleştirmek için pratik yollar bulmaya çalışmışlar ve nihayetinde ümmetin birliğini sağlayabilmişlerdir.

Kitabın girişinde temel tezini ve amaçlarını bu şekilde ortaya koyan yazar, beş bölümden oluşan kitabının Birinci Bölüm'ünde İslâm'ın doğuşu arifesinde Yakın Doğu'yu ele almakta, Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında yaşanan mücadelelere değinerek Arabistan'ın konumuna dikkat çekmektedir. İkinci Bölüm'de kısaca Hz. Peygamber'in hayatını siyer kaynaklarında anlatıldığı şekliyle sunup ilk inananlar hareketinin karakterini incelemektedir. İslâm'ın başlıca iman ve ibadet esaslarını, nübüvvet müessesini ve cihat olgusunu bu bölümde ele almaktadır. Bu bölümde yazar ayrıca kaynak sorununa da dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere ilk kapsamlı siyer kaynakları Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık bir asır sonra kaleme alınmaya başlamış ve bu eserlerde doğal olarak hadis ilmindeki rivayet nakil kriterlerine tam olarak riayet edilmemiştir. Bu durumun bilincinde olan oryantalistler ilk dönem siyer kaynaklarına karşı duydukları güvensizliği her fırsatta dile getirmişler ve çalışmalarına bu doğrultuda şekil vermişlerdir. Son 50 yıl içerisinde şekillenen ve “Revizyonistler” adı verilen oryantalist grubun çalışmalarıyla bu şüpheli tutum zirve noktasına ulaşmış ve İslâmî kaynaklar tamamen güvenilmez sayılmıştır. Onlara göre İslâmî kaynaklar güvenilmez olduğu için aynı tarihte yaşayan diğer diğer din mensuplarının metinlerine ve o dönemde civardaki diğer toplumlarda kaleme alınan metinlere bakılmalıdır. Ancak bu şekilde tarafsız ve güvenilir bir tarih yazımı ortaya koyulabilir. Donner ise hepsinin güvenilir olduğunu kabul etmese de İslâmî kaynaklar hususunda orta yolu benimseyerek genel bir fikir sunması açısından onları vazgeçilmez görür.

Nitekim kitap boyunca sunduğu anlatıda büyük ölçüde geleneksel siyer ve megâzî literatürüne istinat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca -revizyonistlerin “haricî delil” adını verdikleri ve temel hareket noktaları olan hususa karşıt bir örnek olarak- İslâm'ın doğduğu yıllarda yaşamış bir papazın Hz. Muhammed ve Müslümanların varlığına dair ifadelerini nakletmeyi de ihmal etmemektedir.

Yazar Üçüncü Bölümde dört halife dönemindeki fetih hareketlerini ele alıp kitabın tezi doğrultusunda bu hareketteki “dinsel” boyutu, Allah yolunda cihat etmeyi ve tebliği diğer insanlara ulaştırma gayesini ön planda tutmaktadır. Dördüncü Bölümde fitne dönemini incelemekte, Cemal ve Siffin Savaşlarını “Birinci İç Savaş”, Emevî hilafetinin ilk yıllarında Abdülmelik b. Mervân'ın hâkimiyeti tamamen ele geçirip istikrarı sağladığı döneme kadar yaşanan olayları da “İkinci İç Savaş” başlıkları altında anlatmaktadır. Son bölüm olan Beşinci Bölümde ise Emevîlerin İslâm'ı bir imparatorluğa dönüştürdükleri ve her anlamda Müslümanların birlik ve beraberliklerini tesis ettikleri tezini temellendirmeye çalışmaktadır. Kitabın sonundaki iki ekte “Ümmet Belgesi” şeklinde çevrilen Medine Vesikası ve Kubbetü's-Sahra'daki yazıtlar yer almaktadır. Yazar son olarak kitabın önemini artıran bir ileri okuma listesi ve bir lügatçe hazırlamıştır. Zira burada İslâm'ın doğuşu ve yayılışına dair Batılı dillerde hazırlanan pek çok çalışma sıralanmış, Batılı İslâm tarihi çalışmalarıyla ilgilenen araştırmacılar için çok kıymetli bir kaynakça sunulmuştur. Lügatçe kısmında ise kitapta sıklıkla kullandığı kavramları izah etmiş ve genel okuyucu kitlesi hedefini son bir kez daha tahakkuk ettirmiştir.

Neredeyse her bölümde sık sık kaynak sorununa işaret eden yazarın bir başka önemli çalışmasına burada işaret edilmelidir. 1998 yılında Darwin Press tarafından yayımlanan *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing* başlıklı kitabını yazar tamamen kaynak sorununa hasretmiş ve hem Müslüman hem de Batılı yazarların İslâm tarihi kaynaklarına yaklaşımlarını ele almıştır. Yukarıda değinildiği gibi yazar bu çalışmasında her iki taraf hakkında da eleştirel bir bakış açısı benimsemiş ve orta yolu tercih etmeye çalışarak özellikle revizyonist ve diğer şüpheli oryantalistlere ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca burada incelenen kitabında yazarın sıklıkla başvurduğu Robert Hoyland'ın *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam* (The Darwin Press, 1998) adlı eseri de burada zikredilebilir. Zira Hoyland bu eserinde, kitabın adından da anlaşıldığı üzere İslâm'ın doğuşunu çevre dinlerin mensuplarının gözünden incelemeye çalışmış, el yazmaları ve kitabelere dayanan oldukça hacimli bir çalışma ortaya koyarak (889 sayfa) bu hususta temel başvuru kaynakları arasında yerini almıştır. Sean W. Anthony'nin Hz. Muhammed'in kendi döneminden itibaren hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından nasıl görüldüğünü etraflıca ele aldığı yakın zamanda yayımlanan *Muhammad and the Empires of Faith: The Making of the Prophet of Islam* adlı kitabı da bu noktada zikre değerlidir. Bu kitapların da en kısa zamanda dilimize kazandırılması gerekmektedir.

Kitabın Türkçe çevirisi genel olarak başarılıdır. Mütercimın İslâmî terminolojiye hâkim olduğu da açıktır. Burada sadece iki hususa değinilebilir. Birincisi kitabın başlığında tercih edilen “İnananlar” ifadesinin İngilizce aslı “Believers”tır ve çeviride neden “Müminler” ifadesinin tercih edilmediği sorusu akla takılmaktadır. Zira Türkçede yaygın olarak kullanılan “Müminler” kelimesi İslâmî terminolojiye daha uygundur. İlk bakışta çevirmenin aşırı bir Türkçeleştirme çabası içerisinde olduğu izlenimi uyandıran bu tercihin benzerlerine kitabın diğer yerlerinde rastlanmamaktadır. İkinci husus ise çeviride “muhacir” ve “ensâr” kelimelerinin -hayreti mucip bir biçimde- “göçmenler” ve “yardımcılar” şeklinde karşılanmasıdır. Mütercimın kitaptaki diğer terimlere vukufiyeti ve kitabın sonundaki lügatçede “muhacir” maddesinin de yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda bunun bilinçli bir tercih olduğuna hükmedilebilir. Zira bu iki ifade pek çok yerde geçmekte ve aynı kullanım ısrarla sürdürülmektedir. Bu tarz tercihlere gerek olup olmadığı veya ne derece isabetli olduğu ayrı bir tartışma konusu ise de çevirmenin ilgili tabirlerle alakalı Türkçede yeni bir kullanım ihdas etmeye çalıştığı izlenimi uyanmaktadır.

Genel olarak Batı dillerinden yapılan çevirilerde terimlerin çevirisinde bir tür kargaşa gözlemlenmektedir. İslâmî terimler çevrilirken mütercimler şahsi tercihler benimseyebilmekte ya da mütercimın alan hakimiyeti eksikliğinden dolayı hatalar yapılabilmektedir. Bu durumun önüne geçmenin yegâne yolu, çevirilerin İslâmî terminolojiye hâkim editörlerce yayıma hazırlanmasıdır.